

Jari Vilén, Markku Jokisipilä

TÄNUKAART HITLERILT

SS-lase Jorma Laitineni päevaraamat 1941–1943

Soome keelest tõlkinud Andres Adamson

Originaali tiitel:

Kiitoskortti Hitleriltä

SS-mies Jorma Laitisen päiväkirjat 1941–1943

Jari Vilén ja Markku Jokisipilä

Minerva Kustannus Oy, 2020

Toimetanud Piret Ruustal

Kujundanud ja küljendanud Piia Maiste

Esikaane kujunduses on kasutatud Taittopalvelu Yliveto ideed.

© Jari Vilén & Markku Jokisipilä & Minerva Kustannus Oy, 2019

Tõlge eesti keelde © Andres Adamson ja kirjastus Argo, 2021

Kõik õigused kaitstud.

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-688-75-3

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Sisukord

Isamaa eest!	5
Sissejuhatus	10
Soome SS-vabatahtlikud.....	21
Saksamaale minek 1941.....	27
SS-vabatahtlikud Soome-Saksa suhete etturitena	31
Välispoliitilisest isolatsioonist Saksa vihmavarju alla	32
Pandipataljon	35
22.6.1941: Sõda on alanud	41
Ukrainas, Poolas ja Kaukaasias 1942	90
Naasmine Soome sõjainvaliidina 1943	129
Ukraina steppidest Hanko kotti.....	148
Jokipii ja uuemad uurimused	154
Uued tõlgendused.....	160
Lõpetuseks.....	167
Sõjaväelisi auastmeid ja nende lühendeid	174

Isamaa eest!

Iga rahva ajaloos on seiku, millest parema meelega ei räägita. Soome uuemas ajaloos on üheks selliseks Soome vabatahtliku SS-pataljoni (ametliku nimega *Finnisches Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS*) lugu. Seda enam võib rõõmu tunda, et suursaadik Jari Viléni õhutusel saab nüüd ka eesti keeles kättesaadavaks viimastine sel teemal avaldatud raamat, mis on ühtlasi teataval määral kokkuvõtte senikirjutatust. Turu ülikooli abiprofessor, ajaloolane ja riigiteaduste doktor Markku Jokisipilä ning suursaadik Jari Vilén on esmakordselt publitseerinud ja kommentaaridega varustanud nimetatud pataljonis teeninud Jorma Laitineni (1918–1999) päevaraamatu aastatest 1941–1943. 1918. aastal sündinud Jorma Laitinen oli SS-pataljonis autojuht, teenis välja mitmeid aumärke ning sai 1942. aastal raskelt haavata, nii et kodumaale naasis ta sõjainvaliidina.

Mida siis kujutas endast Soome vabatahtlike pataljon Relva-SS-is ja miks see Soome ühiskonnas endiselt teema on? 1941. aasta esimesel poolel püsis Soome iseseisvus noateral. Soome üritas meeleehtlikult läheneda Saksamaale, et hankida toetust Venemaa kasvava surve vastu. Balti riikide okupeerimine ja annekteerimine 1940. aasta suvel näitas selgelt ära, mis saatus Soomet ees ootab. Soome üritas seega sakslastele igati oma kasulikkust näidata. Poola purustamise järel oli Heinrich Himmler teinud ettepaneku välismaa vabatahtlike kaasamiseks Relva-SS-i võitluseks „ida laiutamise“ vastu. Välismaa vabatahtlikud koondati Relva-SS-i diviisi „Wiking“, konkreetsemalt selle „Nordlandi“ rügemendi alla. „Wikingis“ oli norrakate, rootslaste ja taanlaste kõrval aga ka hollandlasi ning flaame. Himmler tahtis siiski kaasa võimalikult palju rahvaid ja nii pöördutiigi peagi Soome poole

SS-vabatahtlike värbamiseks. Taust selleks oli soodne: Soome iseseisvussõjas olulist rolli etendanud jäägrid olid siin endiselt legendi staatuses, kommunismi laiutamissoovi olid soomlased omal nahal tunda saanud ja kibelesid kätte maksuma. Ka valitsuse silmis oli tegemist igati tervitatava ettevõtmisega, mis aitaks Soomel Saksamaale lähemale pääseda ja ühtlasi Soome iseseisvust kaitsta. Seda, et nad on Saksa väes tegelikult väljas isamaa huvide eest, teadsid ka vabatahtlikud, keda innustas pataljoni astuma veel soov saada tollal maailmas parimaks peetud sõjalist väljaõpet – või ka lihtsalt seiklusjanu. Kuna Soome SS-pataljoni moodustamine oli osa valitsuse plaanist hankida Soomele julgeolekugarantiisid, on professor Mauno Jokipii soomlaste SS-pataljoni nimetanud „pandipataljoniks“, millise nime all seda Soomes üldiselt tuntaksegi. Samas näitas just Jokipii, et selleks ajaks, kui esimesed vabatahtlikud 1941. aasta kevadsuvel Saksamaa poole seilasid, oli vajadus pataljoni loomiseks õigupoolest ära langenud: Soome sai Saksamaa toetusega võitluses Nõukogude Liidu vastu arvestada niikuinii.

Pidurit vajutada aga polnud enam võimalik ja nii jõudsid kõik 1400 vabatahtlikku aja jooksul „Wikingi“ diviisi ja võitlesid selle koosseisus algul Ukrainas tänase Donetsk piirkonnas, 1942. aastal aga Kaukaasia naftaväljade pärast. Soomlaste panust neis lahinguis hinnati kõrgelt, Himmler näiteks kinnitas, et seal, kus seisis Soome SS-mees, sai vastane alati lüüa. Soome vabatahtlike päevaraamatutest on näha, kuidas neid šokeeris sakslaste suhtumine vallutatud alade elanikesse, „kõrgema rassi“ teooriatest rääkimata. Soome vabatahtlikud olid tunnistajaks paljudele õudustele, nende endi osalemise kohta siiski andmed puuduvad. Küll osales pataljon „Wikingi“ koosseisus mitmes tõsisel lahingus, kandes ränki kaotusi: langes 256, kadunuks jäi 14 ja haavata sai 686 meest. Kaheaastase lepingu lõppedes 1943. aastal saadeti pataljon tagasi Soome.

Soome SS-pataljon ja seda juhtinud mehed on seotud ka Eesti ajalooga, sündmustega Teises maailmasõjas. Mitmed neist võitlesid hil-

jem Eestis ja on siia ka maetud. Kui soomlaste pataljon 1943. aastal koju saadeti, asendas seda „Wikingi“ diviisis eestlaste pataljon „Narwa“. Seegi oli teatavas mõttes „pandipataljon“, sest kuigi sakslased eestlaste riiklust ei tunnistanud, loodeti oma sõjalise tubliduse näitamiseks nende hoiakuid mõjutada. Mitmete „Wikingist“ välja kasvanud üksuste ja komandöridega võitlesid eestlased kõrvuti kodumaal 1944. aastal. Kasvõi „Nordlandi“ diviisi ja selle legendaarse juhi Fritz von Scholtziga, kes sai surmavalt haavata 1944. aastal Sinimägede kaitsel. Sealsamas sai surmavalt haavata Soome SS-pataljoni komandör Hans Collani. Narva liini ja Sinimägede kaitsel tegutses ka III Germaani Soomuskorpus, mida juhtis Hans Steiner, kes oli „Wiking“-diviisi eesotsas sel ajal, kui soomlased sinna kuulusid.

Kui soomlaste SS-pataljon 1943. aastal kodumaale tagasi jõudis, oli olukord põhimõtteliselt muutunud. Oma SS-pataljon polnud Soomele enam väärtus, pigem probleem, mida üritati lihtsalt maha vaikida. Ametlik vastuvõtt Soomes oli küll pidulik, mingit lokku selle ümber aga ei löödud. Ent kui sakslased tahtsid Soomest uut pataljoni värvata, Mannerheim keeldus. Vana pataljon saadeti laiali, selle liikmed hajutati rindeüksuste vahel. Jätkusõjas ja sakslaste vastu peetud Lapi sõjas langes 113 SS-pataljoni kuulunud meest. Sõja lõppedes oli karta, et Relva-SS-is võidelnud satuvad Soomes samasuguse tagakiusamise alla, nagu see oli juba juhtunud mujal (näiteks Taanis), kuid nii ei läinud. Nõukogude Liit Soome SS-meeste vastu huvi ei tundnud, punane riigipolitsei pidas neil küll silma peal ning osa mehi lasti kaitsejõududest ja politseist lahti, kuid riigipolitsei kaotamisega tuli sellele lõpp. Kui esialgu Soome riik Saksa teenistuses invaliidistunud ei toetanud, siis 1950. aastate teises pooles muutus ka see. Soome SS-pataljoni kuulunutest said Soome ühiskonna lugupeetud liikmed, vahest enamgi. Sest ausalt öeldes kahtlen, kas mõnest teisest Jätkusõja pataljonist oleks välja kasvanud selline hulk Soome avaliku elu tegelasi nagu vabatahtlikust SS-pataljonist: sportlasi ja kirjanikke, majandusmehi ja teadlasi, poliitikuid ja lõpuks ministreidki. Rahvapartei peasekretär

Pekka Malinen (1921–2004) oli näiteks 1957. aastal rahandus- ja seejärel sotsiaalminister ning tegutses hiljem diplomaadina, esindades Soomet suursaadikuna Egiptuses, Tuneesias, Portugalis ja mujal. Sulo Suorttanen (1921–2005) esindas pikalt Keskparteid parlamendis ja oli aastatel 1966–1970 mitmes valitsuses kaitseminister.

Mälestused soomlaste SS-pataljoni võitlustest Venemaal hakkasid ilmuma juba 1945. aastal. Nende värvikuse aste sõltus suuresti kirjutaja isikust. Pikkamööda hakkas valmima ka uurimusi, mis tuginesid vabatahtlike päevikutele ja teistele dokumentidele. Eriti palju allikaid töötas läbi professor Mauno Jokipii (1924–2007), andes 1968. aastal välja tänaseni ületamatuks peetava põhjaliku uurimuse „Panttipataljoona: Suomalaisen SS-pataljoonan historia“ (Pandipataljon: Soome SS-pataljoni ajalugu). 1983. aastal avati Hietaniemi kalmistul Soome SS-pataljoni langenutele soliidne hauakivi.

Uuemal ajal on Jokipii uurimused aga vananenuks kuulutatud. Kinnitatakse, et Jokipii näitas pataljoni astujate maailmavaadet liig leebena, see olevat olnud ikka täielikult äärmusrahvuslik. Täneselt positsioonilt vaadates võib loomulikult iga omaaegse isamaalise organisatsiooni lugeda äärmuslikuks, teisalt kipub keelele küsimus, miks peab just äärmusrahvuslikke liikumisi ohtlikuks pidama, samal ajal kui äärmusvasakpoolseid liikumisi võib igasuguse mõõdutundeta ülistada. Noorem põlvkond ajaloolasi lähtub pigem ideoloogilistest seisukohtadest kui faktidest, püüid kaitsta iseseisvust kellegi käitumise põhjendusena pole noorema põlvkonna ajaloolaste jaoks enam piisav, sest kes see Soome iseseisvust siis ikka ohustab. Igatahes André Swanströmi raamatutes said Soome SS-meestest juba vaata et sõjakurjategijad. Tõendeid süüdistuste kinnituseks ei vaevatudki otsima, sest mida muud sai üks SS-pataljon olla. Lõpuks äratas teema juba mõnda aega sõjakurjategijate põua käes vaevleva Simon Wiesenthali ja üldse juudi kogukonna tähelepanu. Selgus, et Soomes on terve pataljon massimõrvareid, keda Soome riik pole tänaseni hukka mõistnud. Juudi kogukonna eestkõneleja Soomes Gideon Bolotowsky imestas, et

Saksas võidelnud SS-mehi koheldakse samal kombel kui oma sõjaveterane. Wiesenthali keskusest pööruti president Sauli Niinistö poole, et ta tõe Soome SS-meeste kohta päevavalgele tooks. Niinistö volitas asjaga tegelema Riigiarhiivi, mis noorema põlvkonna ajaloolaste toetusel koostas põhjaliku raporti, mis peamised küsimused ikkagi lahti-seks jättis. Ühelt poolt tõdeti, et kindlad tõendid soomlaste osalemisest inimsusvastastes kuritegudes puuduvad, teisalt aga väideti, et nad pidid toimunust teadlikud olema. Nii heideti kogu pataljoni peale ebameeldiv vari, mistõttu see langes Soome valitsuse, eriti kaitseministri terava kriitika alla. Teisalt tõi see kaasa Soome SS-meeste hauatähise rüvetamise Hietaniemi kalmistul 2020. aasta kevadel.

Soome riigi hoiak soomlaste SS-pataljoni suhtes on kogu selle möllu keskel jäänud rahulikult väärrikaks. Ei hüsteeritseta, vaid üritatakse tasakaalustatult küsimusele vastust leida. Neid mehi ei kuulutata kangelasteks ega tambita ka mutta, vaid võetakse sellisena, nagu nad on – osana traagilisest ajaloost Teises maailmasõjas, kus Soomel kõigile raskustele vaatamata õnnestus riigina siiski püsima jääda. Selleks andsid oma panuse ka Soome SS-pataljoni mehed. Sellist väärrikust soovitaksin teistelegi, nii nagu püsib kindlalt Hietaniemi kalmistu ametlikus osas Soome SS-vabatahtlike mälestusmärk tekstiga: „Isamaa vabaduse eest aastatel 1941–1943 Saksa relvajõududes langenud Soome vabatahtlike mälestuseks. Relvavennad“.

Mart Laar

Sissejuhatus

Soome SS-vabatahtlike osast Teises maailmasõjas, enda värvata laskmise motiividest ja hilisemast elukäigust on viimastel aastatel palju kirjutatud. Hiljaaegu on aina enam esile kerkinud ka nende võimalik osalus Natsi-Saksamaa inimsusvastastes kuritegudes.

Mais 2018 andis Soome valitsuse kantselei teada, et on tellinud Rahvusrhiiivilt sõltumatu analüüsi Soome SS-pataljoni osalusest juutide ja tsiviilisikute hukkamises Nõukogude Liidus aastail 1941–1943. Selle uurimuse taustal oli Simon Wiesenthali keskuse juhataja kiri vabariigi presidendile Sauli Niinistöle. Kirja üheks ajendiks olid ajaloolase André Swanströmi kirjutatud artiklis ja hiljem avaldatud raamatus „Hakaristin ritarit“ (Haakristi rüütli) sisaldunud uued andmed soomlastest SS-lastest osavõtust juutide tapmisest.

Rahvusrhiiivi poolt jaanuaris 2019 avaldatud analüüsi järgi on tõenäoline, et mõned soomlastest SS-vabatahtlikud olid süüdi juutide ja sõjavangide tapmises SS-üksuste koosseisus. Sama analüüsi põhjal ei saanud soomlastest vabatahtlikel olla täit ettekujutus Saksamaa eesmärkidest seoses genotsiidiga juutide kallal ning valdavalt suhtusid nad tsiviilisikute ja sõjavangide hukkamisele negatiivselt.

Professor Mauno Jokipii raamat „Panttipataljoona“ (Pandipataljon), mille esmatrükk ilmus aastal 1968, on olnud soomlastest SS-vabatahtlike puudutavate ajaloouurimuste aluskaljuks, mis ladus aastakümneteks põhja soomlaste tegude hinnanguile ja Soomes selle teema üle käinud diskussioonile. Ajaloo uurimine sõltub aga alati oma ajast ja nii on nooremad uurijad, nagu Swanström, heitnud Jokipii 50 aasta tagustele seisukohtadele väljakutse. See on kaasa toonud nii uusi andmeid kui ka uusi tõlgendusi SS-vabatahtlike taustast, motiividest

ja tegudest. Swanströmi uurimuse põhjal on selge, et vabatahtlike seas oli märgatavalt rohkem paremradikaale, kui väitis professor Jokipii oma kirjatöodes.

Swanström tõdeb oma uurimuses ka seda, et selle teema muidu ülevaatlikus ja ulatuslikus kirjanduses on jäänud käsitlemata üks seik: SS-vabatahtlike osa Soome välispoliitikas aastail 1941–1943 ja eriti Soome välisministeeriumi roll selles erilises projektis. Soome noormeeste saatmisega Natsi-Saksamaa sõjajõududesse püüti hankida Saksamaalt poolehoidu ja julgeolekutagatise Soomele Talvesõja-järgsel ebakindlal vaheahajal, mil Nõukogude Liidu surve oli pidev ja hirmu uue sõja puhkemise ees püsivalt õhus.

Juba varasemad käsitlused on vaieldamatult näidanud, et välisministeerium oli aktiivne nii vabatahtlike värbamises, valikukriteeriumite määratlemises kui ka teenistustingimuste kokkuleppimises. Märkimisväärne on seegi, et nende vabatahtlikega seotud küsimuste eest vastutas Soomes just välisministeerium. Vabatahtlikud olid niisiis teenistusse astudes osa Soome tollasest ametlikust välispoliitikast. Nende positsioon ja tähtsus muutusid siiski kiiresti kohe pärast Jätksõja algamist ja kõige hiljem siis, kui Soome alustas aktiivseid rahu-pürgimusi. Selles raamatus pürime nüüd omalt poolt kõigele sellele tausta looma.

Meie teose eesmärgiks on anda lugejale võimalus jälgida Soome välispoliitika pealiini muutumist aastail 1941–1943 Soome SS-vabatahtlike puudutava poliitika muutuste kaudu. Samaaegselt püüab see raamat asetada need suured poliitilised muutused üksikisiku tasandile ühe soomlasest SS-vabatahtliku oma sõnadega jutustatud loo abil.

SS-lase Jorma Laitineni päevaraamat, mis pole varem ühegi ajaloo-uurija käsutusse sattunud, on nüüd siin avaldatud lühendamata kujul. Lugemise hõlbustamiseks on päevaraamatu tekstis tehtud vältimatuid keelekohendusi ja kirjeldatud sündmuste laiemasse ajaloolisse konteksti asetamiseks on lisatud lühikesi selgitusi. Need eristuvad selgelt Laitineni enda tekstist. Tarvilikud mõisteselgitused on esitatud nurksulgudes.

Laitineni märkmetest võib teha vähemalt selle järelduse, et kohe pärast Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule ei võinud need soomlastest vabatahtlikud, kes koos SS-diviisiga „Wiking“ osalesid operatsioonis „Barbarossa“, enam olla teadmatutes sakslaste genotsiidist juutide suhtes.

Päevaraamatu järgi ei sattunud Jorma Laitinen ise juutide mõrvamises osalema. Seda võib uskuda, sest ta jutustab avameelselt kõigest kogetust ja nähtust. Tema kirjeldus sellest, kuidas sakslased kohtlesid nii juute kui muud kohalikku elanikkonda ja sõjavange, on oma sünguses mõtlemapanev, kuid räägib ka sellest vapustusest, mida Soome vabatahtlikud nähtu pärast tundsid. Päeviku lehekülgedelt peegelduvad nii kirjutaja noorus, süütus ja siirus kui ka kasvavad kibestumus, pettumus ja sõjaväsimus.

Laitineni päevik on haruldane ka ses mõttes, et jutustab lihtsõduri igapäevaelust kaugel kodust ja oma mugavustsoonist, võõrriigi armees. Päevaraamatus ei analüüsita lahingute erinevaid faase ega arutata sõja mõttekuse üle. Pigem tõusevad esile lõputud teekonnad, üksteise järel mööduvad, tundmatuks jäänud külad ja nende elanikud, nälg, üksindus, ebavõrdsus ja sõjas aset leidnu juhuslikkus. Laitinen ise koges enne haavataasaamist mitmeid „see läks küll lähedalt“ episoodide. Haiglaravi kirjeldus on huvitav isiklik tunnistus sellest, kuidas sõjaaegsel Saksamaal püüti haavatuid tohterdada kõikide kasutada olnud vahendite abil.

Ajaloo hämarusse on vajunud põhjus, miks katkes päevaraamatu kirjutamine kuueks kuuks, 2.3.–5.9.1942. Laitinen ise rääkis ühele selle raamatu autoreist, Jari Vilénile, et oli selleks ajavahemikuks komandeeritud tollal Saksa võimu all olnud Poolasse, Kindralkubermangu, Krakówisse, tooma uusi sõidukeid täiendust ootavale diviisile „Wiking“. Et lugeja saaks ettekujutuse sellest, mida Laitinen võis 1942. aasta kevadel Poolas kogeda, on esitatud lühike kirjeldus sõjaaegsest Krakówist, kus samal perioodil tegutses enim filmist „Schindleri nimekiri“ tuntud Saksa tööstur ja sõjaspekulant Oscar Schindler. Lai-

tineni Krakówis viibimise aegu oli alates 30.5.1942 käimas ka sealse geto brutaalne tühjendamine. Kas Laitinen nägi seda getotühjendamist oma silmaga ja kuidas võis nähtu teda mõjutada, jääb siiski saladuseks.

1941. aasta kevadel Kemi vabatahtliku tuletõrjeseltsi peol langetatud kiire otsus Saksamaale minna mõjutas Laitineni elu rohkem kui miski muu. Selle tulemuseks oli sõduriks kasvamise kogemus võõral maal, võõras mundris ja sellise võimu teenistuses, mis oli selgelt tema eluväärtuste vastane. Ta elas läbi traumaatilise, invaliidistumiseni viinud haavataasaamise ja sellele järgnenud valulise kohanemise Soomes, mis püüdis oma SS-lased aktiivselt unustada. Ta ei süüdistanud, selgitanud ega palunud andeks, mitte kunagi.

Oleks soovitav, et nüüd – peaaegu 80 aastat pärast neid sündmusi – suudaksime käsitleda seda Soome lähiajaloo ainulaadset lööku liigse kirglikkusest ja objektiivselt, osana meie rahvusliku ajaloo raamistikust.

Tahame tänada Jorma Laitineni lapsi selle eest, et nad võimaldasid nende päevaraamatumärkmete avaldamise osana meie lähiajaloo vähem tuntud sündmustest, Miina Viléni tema asendamatu abi eest päeviku tõlgitsemisel ja ümberkirjutamisel ning Magdalena Galinskat Krakówit puudutavate andmete kogumise eest.

30.11.2019, Talvesõja alguse 80. aastapäeval

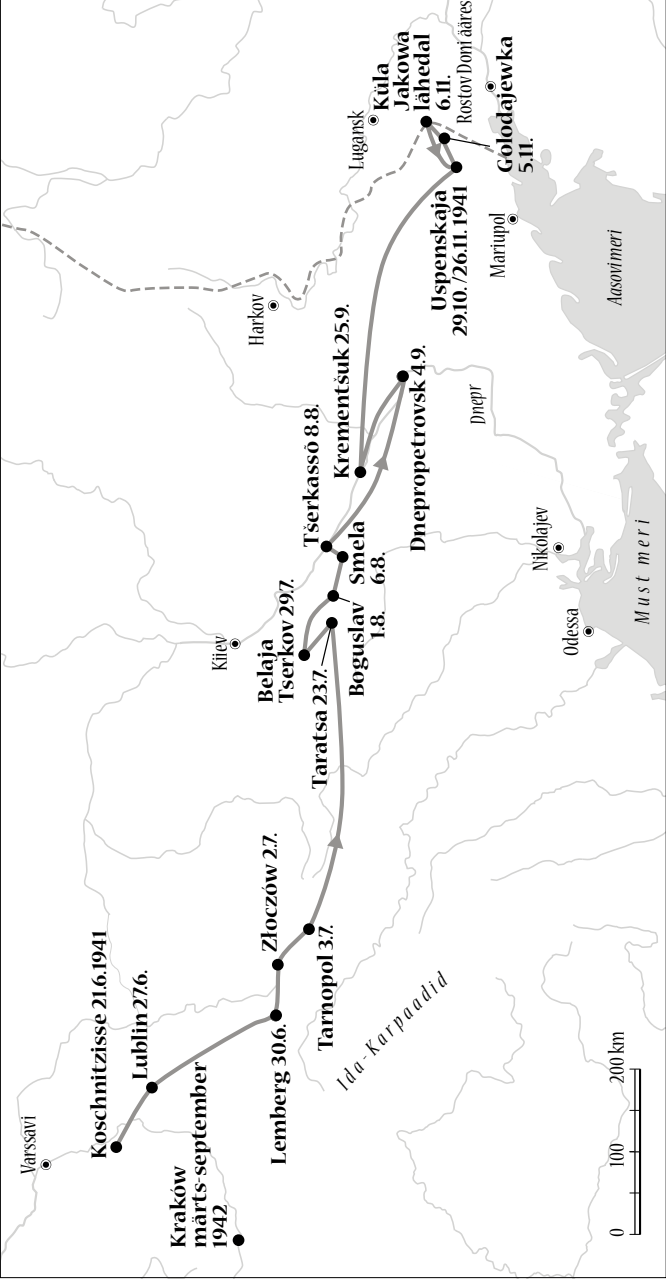
Brüsselis ja Turus

Jari Vilén ja Markku Jokisipilä

Operatsioon „Barbarossa“ 1941

- 21.6. Koschnitzisse (nüüd Kozienice Poolas)
- 27.6. Lublin
- 30.6. Lemberg (nüüd Lviv Ukrainas)
- 2.7. Złoczów/Zolocev (nüüd Zolotšiv Ukrainas)
- 3.7. Tarnopol (nüüd Ternopil Ukrainas)
- 23.7. Taratsa (nüüd Taraštša Ukrainas)
- 29.7. Belaja Tserkov (nüüd Bila Tserkva Ukrainas)
- 1.8. Boguslav (nüüd Bohuslav Ukrainas)
- 6.8. Smela (nüüd Smila Ukrainas)
- 8.8. Tšerkassõ (nüüd Tšerkasi Ukrainas)
- 4.9. Dnepropetrovsk (nüüd Dnipro Ukrainas)
- 25.9. Krementšuk (Ukraina)
- 14.10. Ignatjevka
- 29.10. Uspenskaja (nüüd Uspenka Ukrainas)
- 5.11. Golodajewka (nüüd Kuibõševo Venemaal)
- 6.11. Küla Jakowa/Djakovo lähedal (nüüd Djakove Ukrainas)
- 26.11. Uspenskaja (nüüd Uspenka Ukrainas)

- 1942 Kindralkubermang (okupeeritud Poola)
Märts – november Kraków

Pealetung Kaukaasiasse 1942

- 6.9. Kabardinskaja
- 17.9. Maikop – Labinskaja/Labinsk
- 18.9. Labinskaja/Labinsk – Armavir – Marjino – Konokovo – Beletsk – Lõsogorsk
- 20.9. Lõsogorsk – Mineralnõje Vodõ – Georgijevsk – Stara-Pavloskaja/
Pavlodolskaja
- 21.9. Stara-Pavloskaja/Pavlodolskaja – Georgijevsk – Mozdok

